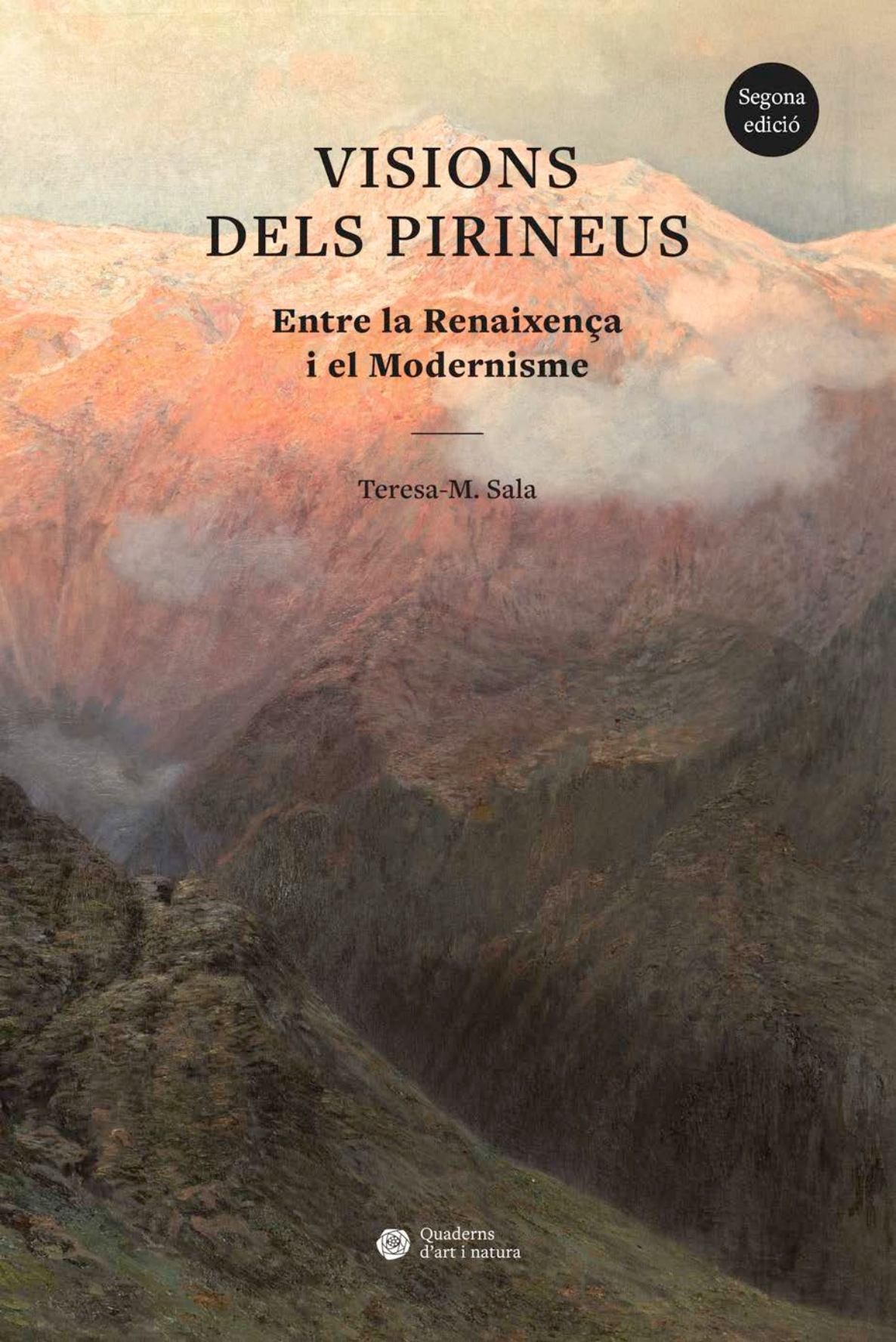

Segona
edició

VISIONS DELS PIRINEUS

**Entre la Renaixença
i el Modernisme**

Teresa-M. Sala

Quaderns
d'art i natura

TAULA DE CONTINGUTS

Nota liminar.....	7
«Quaderns d'Art i Natura».....	11
Prefaci	15
Visions episòdiques	21
La descoberta de la muntanya	23
Les grans catedrals de la Terra	35
Notícies sobre el rescat patrimonial	43
Jacint Verdaguer, el poeta i sacerdot excursionista	47
<i>Els Pirineus</i> , de Víctor Balaguer:	
una visió dramàtica i operística.....	53
Impressions d'estiueig de muntanya.....	57
Dels <i>Croquis pirinencs</i> a <i>La Fada</i>	67
<i>Les altes terres catalanes</i> i <i>Terra baixa</i> :	
dramas rurals <i>versus</i> dramas urbans	73
Viatges per l'arquitectura romànica catalana.....	81
Cloenda.....	85

La família Sala Garcia a les bordes de Virós amb un pastor i en *Cintet de la polla* de Tírvia, el darrer traginer de Catalunya.

NOTA LIMINAR

*Al meu pare, l'Anton Sala-Cornadó,
que tant estimava els Pirineus.
A l'Ernest, l'Anna i el Bernat,
amb arrels profundes al Pallars.*

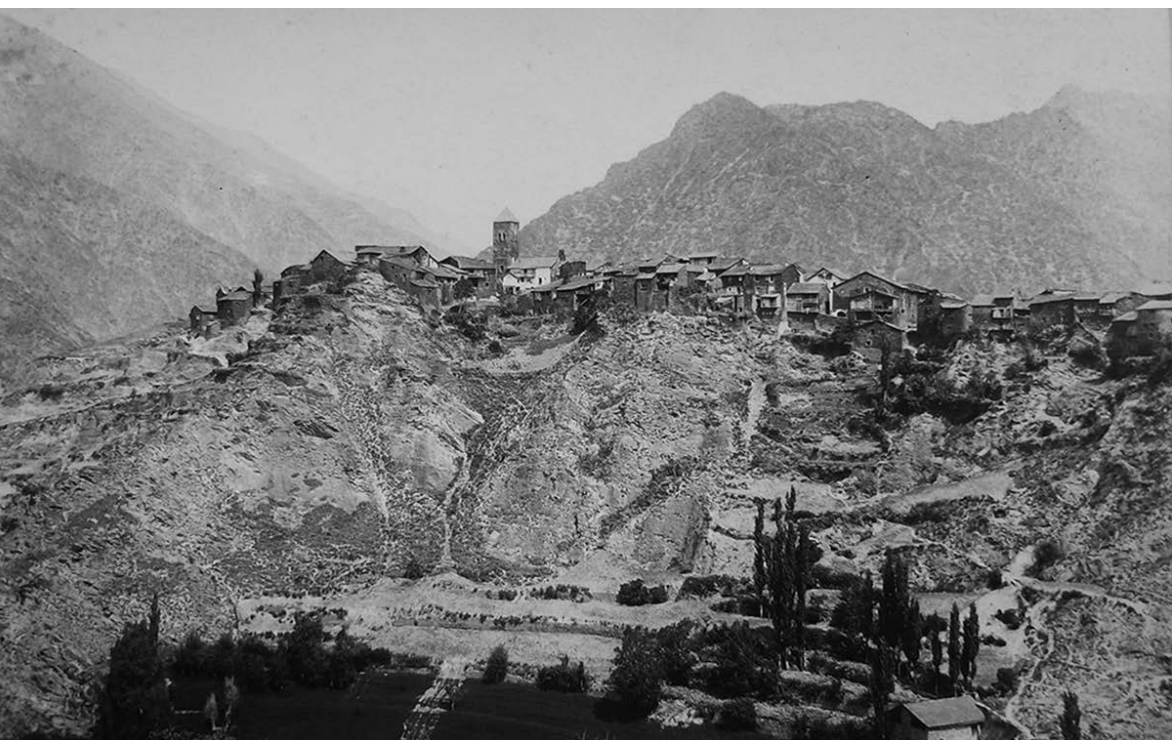
Ara fa cinquanta anys, a les terres altes del Pirineu català ens vàrem trobar una manera de viure i de veure el món que havia perdurat sense gaire alteracions. La descoberta de les muntanyes ens vinculava als pioners que les van recórrer feia més d'un segle.

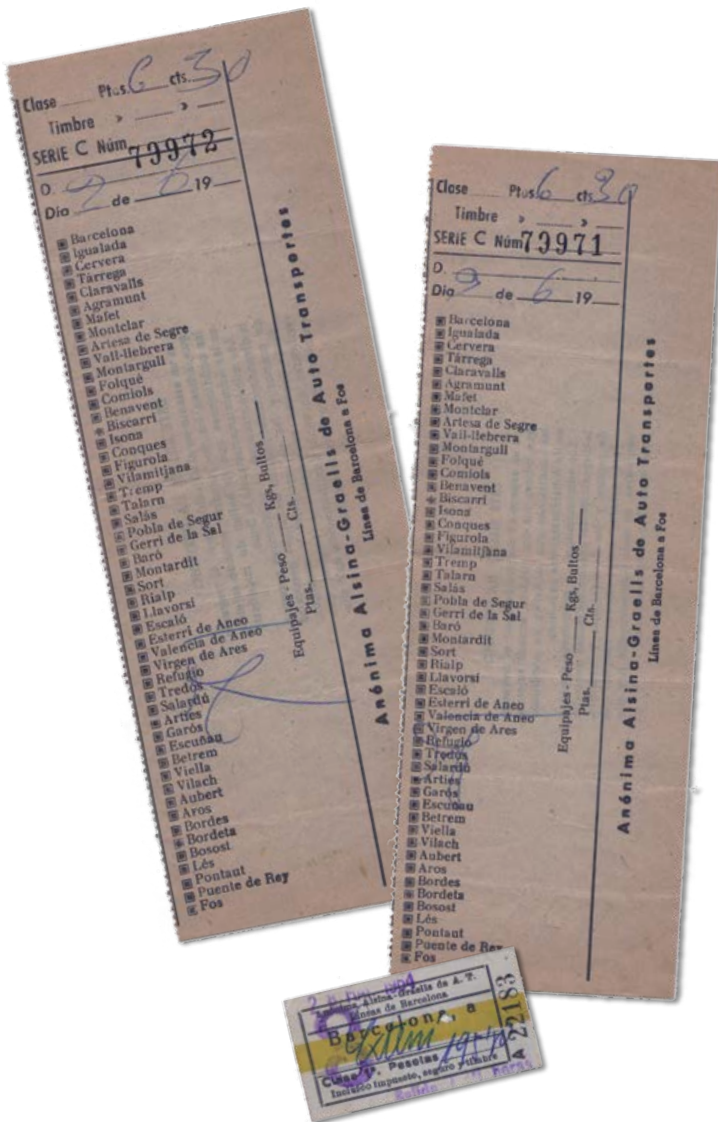
Encara ressonen emocions viscudes en aquell racó del Pallars, quan entrevèiem un paisatge humà arrelat a la tradició, que ens permetia situar-nos en una topografia plena de misteris, d'històries explicades entre murmuris. Era un temps i un país on els testimonis d'aquell patrimoni heretat —i que per a nosaltres, forasters, era estrany— es barrejaven amb el record encara viu de la Guerra Civil, amb trinxeres desertes davant per davant d'on hi havia hagut el front i la presència d'algunes bombes abandonades perillosament.

És evident que moltes coses han canviat. No obstant això, les muntanyes romanen i els vestigis singulars del passat ens permeten desvelar riqueses intangibles. De fet, no inventem, sinó que descobrim una mena de pertinença espiritual al lloc. Vàrem ser dels primers estiuejants de Tírvia i compartíem els tres mesos de vacances escolars amb els nens i les nenes d'allà. Quan hi vàrem arribar —la Pasqua de 1966— encara hi havia força gent al poble, funcionaven dues fondes, Nadalet i Perutxo, els bars de la Martineta i Casa Cisco, la Balbina venia carn, pels carrers ens topàvem amb les vaques del Ton del Metge, del Putxó, de l'Esteve, del Cisco, i el ramat del Juanito de Gendret transitava cap als prats i l'ermita de la Mare de Déu del Roser; el doctor Lluís Ferrer era un reconegut especialista en parts i posseïa una de les col·leccions de fòssils més

importants del país, la Guàrdia Civil convivia amb les famílies de tota la vida; Pepe Bringué, el guardabosc, ens feia conèixer racons i cançons de la comarca; Romà, el pastisser, sovint rememorava la seva estada a França, i l'estudiant de Burg ens ensenyava quines eren les herbes remeieres mentre mossèn Joan feia sermons incendiàries a l'església... Llavors, per les Cantarelles d'Estiu, que eren les colònies que l'Orfeó Lleidatà organitzava cada any, van anar desfilant tot un seguit de personalitats de renom que vàrem tenir la sort de poder escoltar, com el geògraf Pau Vila, l'historiador Josep Lladonosa i el seu fill Manel, també historiador, i per Can PISTRAUS —nom amb el qual el pare va batejar l'antic estudi que havia comprat i que es va convertir en una mena d'abadia laica— va fer estada gent molt pintoresca, que fóra difícil d'enumerar sense deixar-se algú. No obstant això, recordo les estades d'amics i familiars, les visites de Joan Lluís, autor de *Records de la meva vida de pastor* i *El meu Pallars*, el poeta Rafael Alberti, l'escriptor Miquel Arimany, el cantant Pau Riba, el pintor Lluís Ventós, l'escriptora Maria Barbal, i un llarg etcètera. Dels xalets d'estil suís que es varen construir al cap de la vila, hem d'esmentar El Vent, el primer que Joan Enric Farreny i Dolors Sistach van fer construir, seguits dels dels Solans, dels Arturo, Les Rodes, dels Quintana... El darrer dels xalets se'l va construir Josefina Castellví, la primera dona que va anar a l'Antàrtida.

Tírvia està situat en una talaia privilegiada, en una cruïlla magnífica de camins i d'històries.

Lluís Marià Vidal, *Tírvia* (1894).
 Museu Geològic del Seminari
 Conciliar de Barcelona.

Bitllets de l'empresa
 Alsin Graells (c. 1906).

«QUADERNS D'ART I NATURA»

Amb *Visions dels Pirineus* encetem la col·lecció «Quaderns d'Art i Natura» del GRACMON-UB, que neix amb la idea d'enregistrar imatges i paraules que, d'una manera o d'una altra, relacionen el terreny de les arts amb la natura.

Estrenem aquest primer quadern amb un recorregut episòdic per les muntanyes pirinenques en què podreu trobar anotacions diverses, dibuixos, croquis, imatges, fragments literaris, pensaments..., en una espècie de retaule compositiu que no pretén ser una història ordenada dels Pirineus. Al llarg d'aquestes pàgines ensopegareu amb diversos i variats episodis d'un imaginari col·lectiu en què podreu descobrir, com si fossin «objectes trobats», moments i imatges que es relacionen amb mites, històries, llegendes, rondalles, arts, tradicions i símbols.

Com que els llibres, els articles i les referències existents sobre els Pirineus són molt nombrosos i alhora dispersos pel que fa a l'abast, l'objectiu i la cronologia, els referents que van apareixent a les notes a peu de pàgina formen un cert sentit d'ordre que busca establir connexions de tot tipus. En el trànsit que va de la Renaixença al Modernisme és quan s'origina un determinat relat sobre el territori, que té ingredients de descoberta, d'estudi científic i de valoració patrimonial, però, sobretot, de recorregut excursionista. Perquè, en aquell temps, l'excursionisme va néixer guiat per un afany col·lectiu de descoberta de la natura i de la història. Així, seguint aquests paràmetres i tot parafrasejant Brusatin,

Josep Armet, *Un país. Record dels Pirineus* (1866), oli sobre tela, MNAC (dipòsit de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi), Barcelona.

resseguim «les dues majors invencions de l'home, tan similars i tan diferents: paraules i imatges».¹

En aquestes pàgines les visions són l'eix vertebrador comú, i poden venir tant del camp de les ciències com del de les lletres o bé les arts. De manera que la selecció discorre entre diverses formes de veure i d'interpretar el complex concepte de natura.

A finals del segle XIX els Pirineus eren vistos com una serralada que ens aïllava d'Europa. Això va canviar en part gràcies a l'enginyer de mines Lluís Marià Vidal, tal com posa de manifest Julio Gómez-Alba en la seva biografia: «Els mars que ens havien banyat des de temps immemorials eren els mateixos, les terres eren les mateixes, els fòssils eren els mateixos. Aleshores pocs ho arribaren a entendre. Tanmateix, el salt que va fer Vidal fou, diguem-ho sense embuts, gegantí [...] erigí amb una tenacitat admirable una explicació de la serralada que fins avui només ha estat modificada de manera parcial».² D'una banda, aquestes són unes visions dels Pirineus de disciplines científiques que s'estan gestant en aquell moment i que amplien el coneixement de la biografia de la Terra i de les diverses fases d'evolució des dels seus orígens.

D'altra banda, el sentit que pugui tenir de l'alta muntanya un habitant de la ciutat és evanescent, força difús i llunyà. És el poeta Joan Maragall qui millor evoca imatges del passat en diàleg amb el present en forma de *Visions*. Amb data 9 de gener de 1900, en una carta dirigida al compositor Felip Pedrell, comenta que amb aquest títol vol publicar alguns poemes, «és a dir, figures de personatges llegendaris catalans tal com pot veure-les un poeta d'avui [...] es podria trobar quelcom de les mares de l'ànima catalana i de la seva evolució».³ També el 1906 Juli Vallmitjana va escriure «Visió del Pirineu», en què recordava l'estada pirinenca del 1896 amb els seus amics Isidre Nonell i Ricard Canals. Va ser en aquell viatge quan van eixamplar el camp de visió de les excursions pictòriques que els de l'anomenada Colla del Safrà havien fet per Sant Martí de Provençals, a les quals cal afegir la descoberta del paisatge humà de la vall de Boí.

1 Text traduït i extret de M. BRUSATIN, *Historia de las imágenes*, Madrid, Julia Ollero, 1992, p. 18.

2 Julio GÓMEZ-ALBA, *Lluís Marià Vidal (1842-1922). Biografia*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Museu de Geologia, 1992, p. 43.

3 Joan MARAGALL, *Obra completa*, Barcelona, Selecta.

Podem dir que en tot acte creatiu la temporalitat i l'eternitat s'entrecreuen. Walter Benjamin diria que les visions que no es refereixen a un sentit místic són una «il·luminació profana». Per això aquí us volem oferir el traçat d'un itinerari multidisciplinari que va resseguint il·luminacions creatives i ens situa en la visió d'un paisatge ampli que emergeix de les belles línies del temps, dels racons insospitats de les muntanyes pirinenques, on la memòria i la història cultural tenen lligams molt profunds. Ens movem entre la memòria voluntària i la memòria afectiva, que ens mena als records, veritable matèria primera de la història que volem relatar, en una mena d'evocació que busca fonts on abeurar-se. Quan recollim testimonis, indicis, objectes i indrets que formen referències significatives del passat, i interroguem i interpretem la natura, es produeix una fusió convertida en narració en què la invenció esdevé una ressonància.

Voldria donar les gràcies de forma especial a Meritxell Anton, que des del primer moment em va encoratjar a tirar endavant el Quadern, Maria Assumpta Barjau, Glòria Escala, Maria Lluïsa Muntada, Aitor Quiney, Mireia Rossich (Museu Víctor Balaguer), Daniel Montesdeoca (Museo Néstor), Sergi Cubell, Fernando Lázaro (Arxiu Comarcal del Pallars Jussà), Carme Carreño (MAE-Institut del Teatre). També als companys de ruta del projecte de recerca (Enric Ciurans, Pere Capellà, Carmina Salvatierra, Sergio González-Crespo i Toni Galmés), als geòlegs Enric Aragonès i Jaume Gallemí, a Ramon Barnadas, de Fotoconnexió, i sobretot a les muntanyes, que sempre han estat l'alè inspirador que intensifica la vida.

PREFACI

Fins i tot l'amant del mite és, en certa manera, filòsof,
ja que el mite es compon de meravelles.

ARISTÒTIL

La rigorosa imitació de la natura, fins a la més mínima particularitat, ha de ser l'aspiració de l'art; però la rigorosa i també esclava imitació de la natura és pròpia de l'art maldestre... la tasca del pintor de paisatges no és la fidel representació de l'aire, l'aigua, les pedres i els arbres, sinó que són la seva ànima i el seu sentiment el que ha de reflectir-se.

CASPAR DAVID FRIEDRICH

Un cedre és lo Pirene de portentosa alçada;
com los aucells, los pobles fan niu en sa brancada.

JACINT VERDAGUER

El cos de Pirene, sepultat sota enormes pedres amb les quals el seu amant Hèrcules el va cobrir, constitueix l'*alma mater* dels Pirineus. Des de l'Atlàntic fins a la Mediterrània, la serralada pirinenca ondula entre mars i llums, alhora que, com les branques d'un arbre assegut —que diria Verdaguer—, s'estira pel nord i el sud de la terra ferma, entre la depressió del riu Ebre i la de la Garona. Una geografia i una cultura compartides per catalans, occitans, aragonesos, navarresos i bascos.

Caspar David Friedrich, *Caminant damunt un mar de boira* (1817)
oli sobre tela, Kuntshalle, Hamburg.

Va ser amb la Renaixença que es va configurar un tipus de relat èpic sobre els Pirineus que se situa i s'endinsa en les profunditats del temps. De manera que, significativament, Mossèn Cinto Verdaguer a *L'Atlàntida* fa referència a la seva formació apel·lant al mite d'Hèrcules. Aquest heroi també es relaciona amb la fundació de Barcelona en el moment en què, convertit en lleó, davalla del cap de Creus fins a Montjuïc. De fet, Verdaguer recull un compendi de mites sobre el qual s'edifica un nou mite, que es fonamenta en una interpretació en clau romàntica de la natura i la cultura.

El programa iconogràfic del Palau Güell està inspirat en l'obra verdagueriana. La relació del poeta sacerdot amb l'arquitecte Antoni Gaudí «es mantingué fins a la mort del primer [...] Gaudí tenia un exemplar de la primera edició de *L'Atlàntida* en la seva reduïda biblioteca de la Sagrada Família i el llegia sovint, així com un altre exemplar de *Canigó*».⁴ Cal destacar la imatge *Hèrcules buscant les Hespèrides*, pintada per Aleix Clapés, en què el «moment escollit» sembla fer-se ressò de la visió esfereïdora del Pirineu en flames, de l'incendi del qual esclaten les muntanyes: «Que gran Hèrcules allargant amb lo sepulcre de Pirene la cordillera a què ha dat nom [...]!».⁵ Clapés també va fer les decoracions murals del palau dels Güell i una altra pintura on apareix representat Hèrcules amb el cos de Pirene (conservada actualment al MNAC). D'altra banda, la trama i el caràcter del mite els mostra de forma magistral el pintor canari Néstor Martín Fernández de la Torre a *Hèrcules entre flames amansint el túmul de Pirene* (1909). Aquestes són algunes de les representacions del sorgiment de la muntanya a partir del mite clàssic, encara que existeixen altres llegendes que també se'n fan ressò.

L'evocació del retorn als orígens és una concepció romàntica de la natura com a reflex del sentiment i de l'estat de l'ànima que esdevé una de les característiques essencials del canvi de sensibilitat. En els llocs comuns on s'exalça la força creadora, que engendra la trobada entre escriure i contemplar, hi ha l'experiència estètica. La pintura esdevé poesia muda, mentre que la poesia és una pintura parlant. D'aquesta manera, al llarg del segle XIX la pintura d'història i el gènere paisatgístic triomfen. El sentit de la natura, la manera d'observar-la i l'experiència que ens acosta al misticisme dels poetes conflueixen en un art inspirador que s'aproxima a la bellesa del món. A través de la contemplació de la

4 Joan BASSEGODA, «Verdaguer, els Güell i Gaudí», *Anuari Verdaguer*, 1986, *Actes del I Col·loqui sobre Verdaguer*, Vic, Eumo, 1987, p. 218.

5 Jacint VERDAGUER, *L'Atlàntida*, Barcelona, Ed. 62/La Caixa, 1979, p. 20.

Néstor Martín-Fernández de la Torre, *Hércules amasando el túmulo de Pirène* (1909), oli sobre tela, Museo Néstor, Las Palmas de Gran Canaria.

natura s'estableix un contacte espiritual amb la creació, amb una concepció de la bellesa que esdevé una manifestació de l'infinit en el finit, com una espècie de teofania que amaga un tresor només perceptible als ulls de la imaginació creadora, capaç de fer visible l'invisible. Ja en l'obra de Novalis, traduïda al català per Maragall, trobem alguns dels fonaments d'aquesta visió. En la novella *Enric d'Ofterdingen* narra una experiència d'iniciació i aprenentatge, i és significatiu veure que la mateixa natura acaba fent poeta el protagonista: «En els cims de les muntanyes brillaven els vels lluminosos de les neus acolorides, i en la plana reia una fresca verdor».⁶ Es tracta d'una visió de caire panteista que troba l'ideal en la flor blava —la que floreix secretament en el blau infinit del cel, en el blau de la

⁶ Joan MARAGALL, *Obra completa*, Barcelona, Selecta, p. 632.

Hèrcules buscant les Hespèrides, avui desaparegut, a la façana de llevant del Palau Güell (c. 1892). Fotografia: F. E. Puig. Biblioteca Nacional de Catalunya.

mntanya llunyana—. Novalis mescla de forma prodigiosa poesia, ciència i màgia, un fenomen que té una gran repercussió en el romanticisme i el simbolisme, amb derivacions més endavant cap al surrealisme.

Com hem dit, els romàntics aspiren a acostar-se al paisatge i desvetllar emocions. I les muntanyes són una font inexhaurible de curiositats i meravelles. Alguns s'hi van acostar amb una actitud contemplativa; d'altres, amb un esperit descobridor. Una de les visions que ens transporta a l'esperit poètic que s'ha de reencarnar per fer-se visible és el *Caminant damunt un mar de boira*, de Caspar David Friedrich. Situats com a espectadors en la mateixa posició que el viatger i seguint els passos dels pelegrins o dels caminants a través del paisatge, arribem a l'expressió més profunda de sentiments i pensaments. És el que Franz Schubert també va recollir magistralment a *Die Winterreise* (*Viatge d'hivern*), obra en què el primer *lied* marca el to. A partir d'un poema de Müller, la música pren el ritme de marxa i ens convida a endinsar-nos en la tristor del caminant mentre recorre un paisatge hivernal —el del seu hivern vital—. D'aquesta manera, el trànsit pels camins de la nova sensibilitat prefigura l'inici d'un recorregut que abraça quimeres i utopies.